

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМООЦІНКИ ТА АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Красько Тетяна Олександрівна

*студентка IV курсу соціально-психологічного факультету
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Науковий керівник: Фальковська Людмила Миколаївна
старший викладач кафедри соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна*

Самооцінка як термін у психології розглядається як багатовимірне і динамічне особистісне утворення, що відображає розгалужену систему уявлень індивіда про власні можливості, якості та життєві цінності. У наукових підходах підкреслюється її фундаментальна роль у загальній структурі самосвідомості та безпосередній регуляції поведінки особистості. Так, О.В. Хоменко та О.А. Сорокіна визначають самооцінку як «складне, особистісне утворення», що належить до базових властивостей особистості [7]. Розвиваючи цю думку, Ю.В. Козерук та Я.О. Євсейчик зазначають, що самооцінка інтегрує інформацію, яку людина отримує про себе в соціальній взаємодії, забезпечуючи «попередження деяких відхилень стосовно душевної рівноваги» [2, с. 163]. Дослідниці акцентують, що вона є емоційно насиченим компонентом самосвідомості, в межах якого оцінюються власні здібності, моральні якості і вчинки, а також підкреслюють її зв'язок з потребою в самоствердженні і рівнем домагань [2, с. 163].

Підлітковий вік є періодом інтенсивної біопсихосоціальної трансформації, в рамках якої відбуваються істотні зміни у структурі самосвідомості та формуванні самооцінки. Цей етап розвитку супроводжується кризовими явищами, які виявляються у різкій зміні самооцінки, зростанні внутрішньої напруги та посиленні критичного ставлення до власної особистості. У процесі розвитку самосвідомості центр уваги підлітків, як пишуть дослідники Л.С. Сенік та Л.А. Онуфрієва, дедалі більше «переноситься від зовнішньої сторони особистості до її внутрішньої сторони, від більш-менш випадкових рис – до характеру в цілому. Із цим пов'язане усвідомлення – іноді перебільшене – своєї своєрідності та перехід до духовних, ідеологічних масштабів самооцінки» [5, с. 297].

У старшому підлітковому віці зростає усвідомленість ставлення до власних вчинків, а здатність до самоаналізу стає більш сформованою,

хоча й залишається неповною. Підлітки виявляють інтерес не тільки до зовнішніх аспектів життя дорослих, але й до їхнього внутрішнього світу та ціннісних орієнтацій. На цьому етапі інтенсивно розвиваються специфічні компоненти самосвідомості, які відбиваються в самооцінці, оцінці власної діяльності та у взаємовідносинах з оточенням. Рефлексія виступає ключовим механізмом становлення самосвідомості, а самооцінка поступово набуває статусу важливого мотиваційного чинника поведінки підлітка.

Агресія та агресивність у підлітковому віці розглядаються як важливі об'єкти психологічного дослідження у зв'язку з інтенсивними біопсихосоціальними змінами та підвищеною емоційною нестабільністю. Підлітки стикаються з внутрішніми та соціальними конфліктами, які проявляються у взаємодії з однолітками, дорослими та в різних соціальних ситуаціях. Наукові дослідження показують, що прояви агресії в цей період можуть бути пов'язані з формуванням особистісної ідентичності, потребою в самоствердженні та адаптацією до соціальних норм. Стан агресії зазвичай супроводжується емоційними переживаннями, такими як гнів, ворожість і ненависть. Агресія може бути як «усвідомленою», так і «неусвідомленою». Наприклад, реакції на загрозу життю можуть виникати автоматично, під дією підсвідомих механізмів. Навіть неусвідомлені агресивні імпульси здатні детермінувати поведінку індивіда, однак зазвичай вона перебуває під контролем свідомості та волі, за винятком критичних станів афекту. Як зазначає В. Тимошенко, агресивна поведінка класифікується як ворожа або інструментальна: ворожа агресія спрямована на заподіяння шкоди іншій особі, тоді як інструментальна використовується як засіб досягнення мети [6].

Західні дослідники Р. Берон і Д. Річардсон [9] пропонують погляд на агресію як на поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди іншій живій істоті, здатній уникнути такого впливу. Їхнє визначення включає такі положення: 1) агресія передбачає свідоме і навмисне завдання шкоди об'єкту; 2) агресивною вважається лише та поведінка, що реально завдає шкоди людині або іншим живим організмам; 3) суб'єкт, на якого спрямована агресія, повинен мати мотивацію уникати такого впливу [9]. У свою чергу, дослідник І.С. Мазоха розглядає агресивність як ключовий фактор конфліктної поведінки, пов'язуючи її з рисами особистості, такими як домінуюче становище, наполегливість і непоступливість. У осіб з високим рівнем агресивності спостерігаються підвищена конфліктність і низька толерантність до конкуренції, тоді як для людей з низьким рівнем агресивності характерні спокій і самоконтроль [4]. У свою чергу, З.Р. Кісіль зазначає, що агресивність не зникає з віком, однак більшість людей під впливом соціального середовища засвоюють механізми регуляції агресивних імпульсів, використовуючи словесні або опосередковані форми прояву [1].

Як зазначає Л. Лисенко, серед основних форм агресії, згідно з класифікацією Г. Паренса, виділяють роздратування, злість, лють, ненависть і досаду, що виникає при переживанні втрат [3].

Дослідження взаємозв'язку між самооцінкою та агресивністю у підлітковому віці є актуальним напрямом, оскільки самооцінка виступає ключовим регулятором емоційної стабільності. Дисбаланс у рівні самооцінки може впливати на прояви агресивності, сприяючи деструктивним стратегіям. С.М. Хоружий провів дослідження, яке показало, що рівень самооцінки підлітків прямо корелює з проявами агресивності: високий рівень самооцінки супроводжується підвищеною агресивністю як механізмом захисту власного авторитету, тоді як низька самооцінка асоціюється зі зниженням агресивних проявів. Крім того, автор відзначає взаємозв'язок самооцінки з ворожістю, що виникає у відповідь на загрозу соціальному статусу [8]. Взаємозв'язок самооцінки та агресивності підлітків проявляється через вплив рівня самосприйняття на поведінкові реакції.

Наше емпіричне дослідження було проведене у 2025–2026 навчальному році на базі Краснобірського ліцею серед 40 підлітків 12–14 років (7–8 класи) з метою перевірки гіпотези про зворотний зв'язок між самооцінкою та агресивністю. Організація роботи охоплювала підготовчий, діагностичний та аналітичний етапи з використанням методів описової статистики та кореляційного аналізу за r-Пірсона. Для збору даних було застосовано «Шкалу самооцінки» М. Розенберга, що визначає рівень глобальної самоповаги, та «Опитувальник рівня агресивності» А. Басса і Е. Даркі, який дає змогу диференціювати конкретні форми агресивних реакцій.

Аналіз результатів емпіричного дослідження самооцінки (С) за методикою М. Розенберга показав переважання позитивного самосприйняття: високий рівень самооцінки було виявлено у 37 учнів (92%), тоді як середній рівень зафіксовано лише у 3 осіб (8%), а показники низького або дуже низького рівнів у вибірці взагалі відсутні.

Статистична обробка отриманих даних підтверджує високу стабільність та однорідність самосприйняття в групі ($M=25,83$; $SD=1,52$), де індивідуальні показники варіюються в межах від мінімального ($Min=21$) до максимального ($Max=28$) значень. Збіг показників медіани та моди ($Md=26$; $Mo=26$) зі зміщенням розподілу в бік високих оцінок, що засвідчує негативний коефіцієнт асиметрії ($As=-0,99$), доводить домінування впевненості у власній значущості та відсутність виражених станів дезадаптації серед підлітків. Результат вказує на те, що самооцінка у вибірці виконує насамперед адаптивну та захисну функції, нівелюючи внутрішню тривожність через ідентифікацію себе як успішних та рівноправних членів соціуму.

Емпіричне дослідження агресивності за методикою А. Басса та Е. Даркі дозволило встановити, що найбільш вираженою формою в даній групі є вербальна агресія (ВА), де дуже високий рівень продемонстрували 82% підлітків, високий – 10%, а підвищений – 8%. Схожа тенденція спостерігається за шкалою роздратування (Р), де дуже високий рівень притаманний 60% опитаних, підвищений – 38%, а високий – 2%. Непряма агресія (НА) виявилася підвищеною у 75% респондентів, тоді як середній рівень зафіксовано у 25%. Почуття образи (О) є підвищеним у 82% підлітків, високим у 10% та середнім у 8%. Показники підозрілості (П) розподілилися між підвищеним (35%), дуже високим (25%), а також високим та середнім рівнями (по 20% на кожен). Опозиційна поведінка за шкалою негативізму (Н) виявила середній рівень у 45%, високий та дуже високий – по 20%, низький – 13% та підвищений – 2%. Фізична агресія (ФА) продемонструвала переважно середній (55%) та підвищений (37%) рівні. Почуття провини (ПП) виявилось досить інтенсивним: дуже високий рівень у 37%, високий та підвищений – по 30%. Інтегральний індекс агресивності (ІА) є високим у 43%, підвищеним у 37% та дуже високим у 20% підлітків, тоді як індекс ворожості (ІВ) виявився підвищеним у 83% та високим у 17% респондентів (Рис. 1).

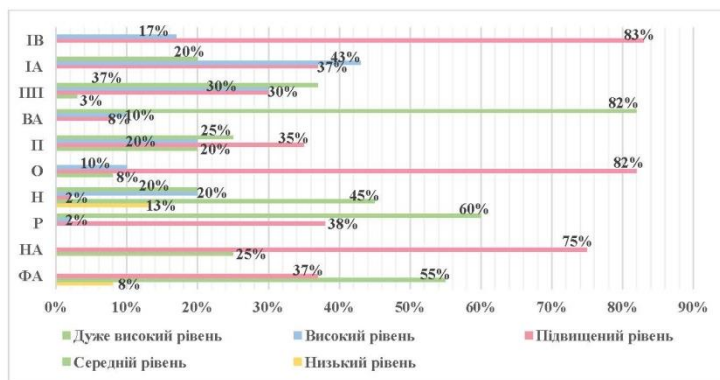

Рис. 1. Розподіл показників та рівнів прояву агресії за методикою А. Басса та Е. Даркі

Статистичні параметри підтверджують виявлені закономірності, вказуючи на високу стабільність ВА ($M=92,05$; $Md=95,5$; $Mo=100$; $As=-1,40$) та Р ($M=74,8$; $Md=82,5$; $Mo=88$; $As=-0,29$), де показники моди та медіани значно перевищують середнє арифметичне. Водночас помірна вираженість ФА ($M=48,75$; $SD=12,65$) та Н ($M=58$; $SD=28,21$) свідчить про збереження зовнішнього самоконтролю, незважаючи на

загальну емоційну напруженість. Високі середні значення за шкалами О ($M=51,3$; $As=-1,69$) та П ($M=52$; $As=-0,26$) у поєднанні з ПП ($M=73,7$; $Mo=88$) формують специфічний профіль внутрішньої конфліктності. Узагальнюючі показники ІА ($M=71,87$; $Md=76$; $Mo=72$) та ІВ ($M=51,65$; $SD=6,85$) доводять, що для більшості підлітків характерна стійка готовність до активних вербальних реакцій на тлі прихованого невдоволення соціальним оточенням.

Для встановлення характеру взаємозв'язку між самосприйняттям та агресивною поведінкою було застосовано кореляційний аналіз за коефіцієнтом r -Пірсона, результати якого продемонстрували відсутність статистично значущих лінійних залежностей між показниками (Табл. 1).

Таблиця 1

Матриця кореляцій показників за методиками

		ФА	НА	Р	Н	О	П	ВА	ПП	ІА	ІВ
С	r-Пірсона	0,002	-0,106	0,023	-0,068	0,070	0,040	0,199	0,190	0,078	0,085
	df	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38
	p-значення	0,992	0,514	0,886	0,675	0,667	0,809	0,218	0,240	0,632	0,602

Як бачимо з таблиці, коефіцієнти кореляції між самооцінкою (С) та формами агресії варіюються в межах від слабкої негативної до слабкої позитивної, проте в усіх випадках рівень значущості суттєво перевищує критичну межу ($p>0,05$), що спростовує гіпотезу про детермінуючу роль С у виникненні агресивних станів. Зокрема, виявлено відсутність зв'язку С із ФА ($r=0,002$; $p=0,992$), Р ($r=0,023$; $p=0,886$) та П ($r=0,040$; $p=0,809$), а також незначні показники щодо інтегральних ІА ($r=0,078$; $p=0,632$) та ІВ ($r=0,085$; $p=0,602$). Хоча зафіксовано певну тенденцію до вищих коефіцієнтів між С та ВА ($r=0,199$; $p=0,218$) і ПП ($r=0,190$; $p=0,240$), вони залишаються в зоні статистичної незначущості. Негативна спрямованість кореляцій із НА ($r=-0,106$; $p=0,514$) та Н ($r=-0,068$; $p=0,675$) додатково підтверджує, що агресивні реакції респондентів не носять компенсаторного характеру у відповідь на коливання самосприйняття.

Отже, проведене дослідження показало, що самооцінка та агресивність у підлітковому віці є автономними психологічними феноменами, які не мають прямого детермінуючого впливу один на одного. Маємо на цій підставі припустити, що ймовірно емоційні спалахи та конфліктна поведінка учнів зумовлені зовнішніми соціальними чинниками або віковою нестабільністю, а не внутрішньою потребою в захисті чи компенсації свого «Я».

Література:

1. Кісіль З.Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 32–40.
2. Козерук Ю.В., Євсейчик Я.О. Самооцінка як фактор становлення особистості студента. *Підготовка фахівців у системі професійної освіти*. 2015. № 3. С. 163–165.
3. Лисенко Л.М. Взаємозв'язок агресивності та соціально-психологічної адаптації у підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 3. С. 73–79.
4. Мазоха І.С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта*. 2009. № 9. С. 99–104.
5. Сеник Л.С., Онуфрієва Л. А. Вікові закономірності формування самооцінки у підлітковому віці. *Psychology problematic questions of science and problems of development : abstracts of VII International Scientific and Practical Conference (Berlin, October 30 – November 01, 2023)*. Berlin, 2023. С. 297–301.
6. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6 (164). С. 55–63.
7. Хоменко О.В., Сорокіна О.А. Психологічні особливості самооцінки підлітків вихованців інтернатних закладів. *Наукові здобутки студентів Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти*. 2015. Вип. 1 (3). С. 1–9.
8. Хоружий С.М. Психологічні чинники булінгу серед дітей підліткового віку. *Вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологія»*. 2021. Вип. 1. С. 103–110.
9. Baron R., Richardson D. *Human Aggression*. Berlin: Springer, 1994. 420 p.